

OSMANLI DEVLETİ'NDE GÜHERÇİLE ÜRETİMİ VE KAYSERİ GÜHERÇİLE FABRİKASI

Doç. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
E. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ÖZET

Güherçile, doğal halde bulunan ve adı güherçile olarak adlandırılan potasyum nitrat, Şili güherçilesi denilen sodyum nitrat ve duvar güherçilesi ya da toprak güherçilesi adı verilen kalsiyum nitrat şeklinde başlıca üç nitrat türüne verilen ortak isimdir. Şeffaf, renksiz, kokusuz, tuzlu ve biraz acı lezzetli, havada bozulmayan billurlar veya beyaz billûrsu bir tozdan oluşmaktadır. Genellikle, alkalilerle ve toprak alkalilerle karışmış halde bulunan azotlu maddelerin yükseltgenmesi sonucunda oluşur ve çiçeklenmeler biçiminde ortaya çıkar.

Eskiden barut yapımında kullanılan güherçile özellikle savaş sırasında kendisine en çok ihtiyaç duyulan ve barış döneminde ise üzerinde hassasiyetle durulan bir madde olmuştur. İlk defa Çinliler tarafından bulunduğu ve oradan da bütün Asya coğrafyasına ve Avrupa kıtasına yayıldığı kanaatinin hâkim olduğu barutun savaş malzemesi haline gelmesi değerinin artmasına ve aranılan bir madde olmasına neden olmuştur. Kullanımı daha ziyade Haçlı seferleri sonrasında artmış olan barutun İslâm dünyasında yaygınlaşması ise Osmanlı Devleti zamanına tesadüf etmiş ve bu dönemde hızla yaygınlık kazanmıştır. Önemine binaen güherçile konusu Osmanlı Devleti'nce üzerinde durulan en mühim konulardan biri olmuştur.

Gerek güherçileye duyulan ihtiyaç, arz ettiği önem ve gerekse verilen emirler gereği Osmanlı coğrafyasının Anadolu, Rumeli, Afrika ve Ortadoğu bölgelerinin bir çok noktasında güherçile işlemek üzere kârhaneler kurulmuştur. İstanbul baruthanesine Anadolu'dan güherçile temin eden ocak ve kârhanelerin başında ise Ankara, Aksaray, Konya, Akşehir ve Kayseri yer almıştır. Şehir çevresinde yer alan toprakların hâkî güherçile ve çevre köyler arazisinin güherçile ve alçı taşı maddeleri bakımından zenginliği dolayısıyla Kayseri'de faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarından bir diğerini de Güherçile işletmeleri oluşturmuştur.

Taşrada güherçile üretimine önem verici girişimler sergilenip çalışanları bir kısım imtiyazlarla mükâfatlandırıp, muhalefet edenlerin ciddî derecede cezalandırılması yoluna gidilirken devlet aynı zamanda güherçileye verdiği önemi en üst seviyede oluşturduğu bir kurumla, Güherçile Nazırlığı ihdas etmek suretiyle ortaya koymuştur.

Baruta dayalı silâhlar II. Dünya Savaşı sırasında köklü değişikliklere maruz kalmışsa da bugünkü silâhlanma yarışında barut tarihi değerini ve özelliğini korumaya devam etmiştir.

Güherçile, doğal halde bulunan ve adı güherçile olarak adlandırılan potasyum nitrat (KNO₃), Şili güherçilesi denilen sodyum nitrat (NaNO₃) ve duvar güherçilesi ya da toprak güherçilesi adı verilen kalsiyum nitrat (Ca[NO₃]₂) şeklinde başlıca üç nitrat türüne verilen ortak isimdir¹. Şeffaf, renksiz, kokusuz, tuzlu ve biraz acı lezzetli, havada bozulmayan billurlar veya beyaz billürsü bir tozdan oluşmaktadır². Genellikle, alkalilerle ve toprak alkalilerle karışmış halde bulunan azotlu maddelerin yükseltgenmesi sonucunda oluşur ve çiçeklenmeler biçiminde ortaya çıkar. Yer yüzeyinde duvarların ve kayaçların üzerinde ve mağaralarda kabuklar halinde bulunan potasyum nitrata bazı toprak türleri içinde de rastlamak mümkündür.

Siyah barutun üç unsurundan en önemlisini teşkil eden ve büyük bir kısmını oluşturan³, ayrıca dumansız barutlarda da kullanılan⁴ ve külçe halinde madenî bir maddeden oluşan güherçile eskiden barut yapımında kullanılmıştır. XVIII. asırda çok daha hızlı bir şekilde yayılan ve yüzde 12.5 kömür, yüzde 12.5 kükürt ve yüzde 75 güherçile muamelesinden meydana gelen kara barutun da yine en önemli kısmını güherçile teşkil etmiştir⁵.

Normal baruta ilâveten kullanımda olan bir diğer barut türü ise dumansız top barutları olmuştur. Dumansız top barutu o günkü şartlar içerisinde ordu-yi hümayunlara mensup sahra bataryaları istihdamında kullanılan ateşli menfezler için topçuluğun mevcut terakkisine uygun olarak tedariki kaçınılmaz bir önem arz etmiştir⁶.

Barut özellikle savaş sırasında kendisine en çok ihtiyaç duyulan ve barış döneminde ise üzerinde hassasiyetle durulan bir madde olmuştur. İlk defa Çinliler tarafından bulunduğu ve oradan da bütün Asya coğrafyasına ve Avrupa kıtasına yayıldığı kanaatinin hâkim olduğu barutun savaş malzemesi haline gelmesi, savaş alanlarında kullanılır olması değerinin artmasına ve aranılan bir madde olmasına neden olmuştur. Kullanımı daha ziyade Haçlı Seferleri sonrasında artmış olan barutun İslâm dünyasında yaygınlaşması ise Osmanlı Devleti zamanına tesadüf etmiş ve bu dönemde hızla yaygınlık kazanmıştır⁷.

Baruta dayalı silâhlar II. Dünya Savaşı sırasında köklü değişikliklere maruz kalmışsa da bugünkü silâhlanma yarışında barutun tarihî değerini ve özelliğini korumaya devam ettiği görülür.

Önemine binaen güherçile konusu devletçe üzerinde durulan en mühim konulardan biri olmuştur. Dolayısıyla güherçile işiyle uğraşanlardan, bu işle görevli olanlardan azamî derecede hassasiyet göstermeleri, ihmal ve gevşeklik etmekten kaçınmaları istenmiştir. İhmalkârlık eden, üretiminde gevşek davranan veya imaline engel olmaya çalışanların ise şiddetle uyarılmaları, aksi şekilde hareket edenlerin ağır cezalara çarptırılacaklarının belirtilmesi bildirilmiştir⁸, bu hususa özen göstermeyen idareciler hakkında da işlem yapılacağı belirtilmiştir. Örneğin Karaman Beylerbeyi'ne ve Karaman vilâyeti kadılarına gönderilen hükümde idareleri altında bulunan kazalarda sipahizadeler nöbetlerine gitmeyip güherçile işlemeğe başlamazlar ise bu işten sorumlu kimseler olarak kadıların göstereceği hiç bir mazeretin kabul edilmeyeceği, ifa etmekte oldukları kadılık görevinden alınmakla kalınmayıp bir daha bu göreve atanmayacakları ve ayrıca sorumlu kimseler olarak hesaba çekilecekleri ikazında bulunulmuş, kârhane ve maden olan yerlerin kadıları olarak sipahizadelerin görevlerine gitmelerini temin etmeleri, işin ehli naip, yazıp çizme işine muktedir ve kendilerine güvenilir kimseler tayin ederek bol miktarda güherçile işletmeye çalışmaları bildirilmiştir⁹.

Yine İçel sancağında bulunan kadılara yazılan hükümde kendilerine güherçile hizmeti teklif edildiği halde göreve gitmeyen İçel kalelerindeki sipahilerin teklif edilen göreve gönderilmeleri için gerekenin yapılması emredilmiştir¹⁰.

Görevden kaçanlara gereken ceza verilirken veya bu konu üzerinde hassasiyetle durulurken gösterilen özen ve hassasiyet devlet tarafından çalışanlar için de geçerli olmuştur. Örneğin bir kısım yerlerde güherçile işinde çalışan reaya, yapmakla görevli bulunduğu işleri yapmasına rağmen, voyvodaları, subaşları, zuema, tımar sahipleri, ümera ve ummal taifesi, nöbetçi tayin olunan yeniçeri ve daha başkaları tarafından çalıştırılıp çeşitli suretlerde kendilerine zulmedildiği şikayetinde bulunmuştur¹¹. Örneğin Malazgirt kalesi dizdarının oğlu olup güherçile emini olan Mustafa kârhane kurup her yıl beşer ve altışar kere dun, ırgat, araba, deve ve çuval tevzi edip dört yıl bu şekilde reayayı kullanıp ücret de vermeyip harac-ı mirîden verilen akçeyi de kendisi harcamış, fukaradan da “odun ve ırgat akçası” diye fazlasıyla akçe toplamış, o akçeleri de harcamamış, her yıl fakir fukaradan para toplayabilmek için kârhaneleri hayli zaman atıl bir vaziyette bırakarak zulümde bulunmuştur¹². Yine güherçile işlenen yerlerin kadıları tarafından güherçile kârhanelerinde görevlendirilen naip, hizmete gelen sipahilere görevlerini tamamlamadan tamamladı diye temessük verdikleri, bazılarında da bedel akçesi olarak zimmetlerine geçirdikleri şeklinde şikayetler olmuştur¹³. Bu ve benzeri şikayetler üzerine güherçile hizmetinde görevlendirilen sipa-

hilere hizmet bitiminde verilecek temessükün bizzat kadılar tarafından verilmesi ve herhangi bir yolsuzluk ve haksızlığa meydan verilmemesine dair hüküm gönderilmiştir¹⁴. Ayrıca güherçile hizmetinde çalışan reayanın beyler ve saire zuema ve tımar sahiplerince çalıştırmalarının önlenmesi istenmiş, güherçile işinde istihdam edilen reayanın rencide edilmeleri kesinlikle yasaklanmıştır. Bu konuda kadılara da tekitli hükümler yazılıp tembih olunmuşlardır. Ayrıca beylerbeyi ve defterdardan, ümera, kadı, zuema¹⁵ ve sipahilere bu yolda tembihte bulunmaları istenmiştir. Dinlemeyip inat edenlerin ise bildirilmesi istenmiştir¹⁶.

Güherçilenin arz etmiş olduğu önem dolayısıyla güherçile çalışanları beslenme konusunda da devletin özel bir uygulamasına muhatap olmuşlardır. Örneğin Tamışvar'da güherçile madenlerinin bulunduğu yerler kadılarına gönderilen hükümde güherçile madenlerinde hizmet veren reayayı hiç kimseye rencide ettirmemeleri belirtilmiş, bedava olarak verilen yemeklerin, tavuk, kuzu, koyun, yağ, pastırma ve sair yiyeceklerden bir parçasının dahi reayanın rızası dışında başkaları tarafından alınmasına müsaade edilmemesi, ücretsiz olarak kendilerinin, binek hayvanlarının ümeraya, başkalarına ve hiç kimseye hiç bir surette istihdam ettirilmemesi ve sıkıntı verdirilmemesi emredilmiştir. Kanun ve nizamlara muhalefet etmekten şiddetle kaçınılması, reayayı rencide etmekte ısrar ve inat edenlerin kimliklerinin tespit edilerek derhal bildirilmesi istenmiştir¹⁷.

Devlet güherçile hizmetinde çalışan reayaya zulmedilmesini yasaklamakla kalmamış güherçile hizmetine tayin edilen müsellemleri, hizmette buldukları sürece, sefere gitmekten muaf kılmak gibi¹⁸ bir kısım yükümlülüklerden de muaf tutmuştur¹⁹.

Diğer taraftan gerek güherçile çalışanlarına gösterilen bu özel alâka ve gerekse barutun devlet için hayatî bir önem arz etmesi dolayısıyladır ki işlenen güherçilelerin muhafazasına dikkat edilerek zarar görmelerinin önlenmesi istenmiştir²⁰. Bu noktada, her kim tarafından sebebiyet verilirse verilsin veya her ne sebeple olursa olsun barutun zayi edilmesi durumunda ilgili şahıslardan bedelinin tazmini yoluna gidilmiştir. Örneğin Foça kalesine gönderilmiş olan barut Foça kadısı ve nazırı tarafından gereği gibi itina gösterilerek korunmadığı için zayi olmuştur. Dolayısıyla Foça kadısı ve nazırına zayi olan bu barutun bedeli tazmin ettirilmiştir²¹.

Bir taraftan eldeki barutun azamî derecede gösterilecek bir itina ile muhafaza edilmesi emredilirken diğer taraftan da ihtiyaca çare olmak üzere güherçile bulunan toprakların işlenmesine devletçe özel bir ihtimam gösterilmiş, güherçile bulunan topraklarda gece gündüz denilmeyerek güherçile

imalâtının sürdürülmesi istenmiştir²². Ayrıca güherçileye duyulan bu ciddi derecedeki ihtiyaç dolayısıyla ki, Şam ve civarında güherçile işlenmeye müsait yerlerin araştırılıp bulunması ve mümkün olduğunca çok güherçile işlemeye gayret edilmesi isteğinin dile getirildiği Şam Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen hüküm örneğinde olduğu gibi, güherçile bulunması muhtemel yerlerde araştırmalar yapılması istenmiş²³, güherçile bulunup da işletilmeyen toprakların, her kime ait olursa olsun, işletilmesi emredilmiştir²⁴.

Güherçile işletmelerinin bir kısmı, Van'da bulunanlar örneğinde olduğu gibi, mirî olmuştur. Mirî olan güherçile işletmeleri belirli bir zaman dilimi ve şartlar dahilinde dirlik olarak muayyen şahıslara verilmiştir²⁵.

Devletin bekasına dair barutun haiz olduğu önem dolayısıyla muhtemel güherçile topraklarının tespit edilmesi ve işletilmesi noktasında kesin emirler verilmiştir. Bu yöndeki emirler neticesinde örneğin Basra²⁶ ve Lahsa bölgesinde²⁷, Tamışvar ve çevresinde güherçile bulunabilecek yerler tespiti çalışılmıştır²⁸. Yine Kıbrıs'ta güherçile madeninin bulunması muhtemel olan yerlerin ehl-i vukuf kimselerce tespit edilip, eğer işlenmeğe müsait ise güherçile kârhaneleri kurularak işlettirilmesi istenmiştir²⁹.

Osmanlı idaresi ihtiyaç duyduğu ve önem verdiği güherçile ihtiyacını temin etmek üzere iltizam usulüne baş vurmuş, dolayısıyla da muayyen kimselere zeamet tevcihinde bulunmuştur. Örneğin Malazgirt dizdarı olan Ali, Van taraflarında güherçile mültezimi olmuştur. Yine örnek olması bakımından belirtmek gerekirse Erciş ve Ahlat kârhaneleri Muhammed ile Yakup adlı kimselere iltizam edilmiştir³⁰. Ancak güherçile mültezimlerinden bazıları güherçile elde edilmesi konusuna gereği gibi özen göstermemiş veya bu işlerle hiç meşgul olmamışlardır. Hatta tam aksine, yekûn olarak ciddi bir nispet arz etmese de, zaman zaman bazı kimseler güherçile işletmelerine tecavüzde bulunmaya veya işlenmesine engel olmaya çalışmışlardır³¹. Bu tür kimseler arasında mültezimleri³², sipahileri ve hatta nâzırları görmek mümkün olmuştur. Örneğin Tamışvar havalisindekiler gibi bazı sipahiler, bazı bölgelerde güherçile imali için gerekli olan odunun kendi tasarruflarında olduğunu iddia ederek korulardan odun kesilmesine engel olmaya çalışmışlardır³³. Yine Darende kazasında daha evvelce Tokat nazırı olan Molla Ali bazı ehl-i fesadın tahrik etmesi ile mamul olan hassa güherçile kârhanesinin iptaline kalkışmıştır³⁴.

Bu ve benzeri hareketler karşısında Osmanlı idaresince güherçile işletmelerine tecavüzde bulunarak üretimi durdurmak isteyen kimselerin bir taraftan tasallutları giderilmeye, isim ve gayelerinin ne olduğu tespit edil-

meye çalışılmış, diğer taraftan da güherçile işletmelerinin emniyetini sağlamak üzere caydırıcı tedbirlerin artırılması yoluna gidilmiştir³⁵. Örneğin mültezimlerden kaynaklanan engelleme veya tecavüzde bulunma gibi durumlarda güherçile kârhanelerinin mültezimliği o şahıslardan alınarak, Erciş ve Ahlat kârhaneleri örneğinde olduğu gibi, başka şahıslara verilmiştir³⁶.

Kurulan kârhanelerde işlenen güherçileler miktar olarak defterlere kaydedilmiştir. Talep edildiği takdirde bu defterler merkeze gönderilmiştir³⁷. Böyle bir uygulama ile her yıl ne kadar güherçile işlendiğine dair net bilgiler elde edilirken diğer taraftan da güherçile kaçakçılığı veya yolsuzluğu gibi olumsuz gelişmelere fırsat verilmemeye çalışılmıştır.

Gerek güherçileye duyulan ihtiyaç, arz ettiği önem ve gerekse verilen emirler gereği Osmanlı coğrafyasında Maraş³⁸, Tamişvar³⁹, Kudüs'te Hazret-i Halil denen yerde⁴⁰, Hama⁴¹, Halep⁴², Şam⁴³, Bağdat⁴⁴, güherçile üretilen en eski yerlerden biri olan Mısır'da⁴⁵, Malatya Yumrukilise köyü⁴⁶, Darendede⁴⁷, Karaman⁴⁸, Van⁴⁹, Mora⁵⁰, Basra⁵¹ Kayseri, Zamantı, Sis, Niğde Kilisehisar, Kars, Gerger, Kahta, Darendede, Akdağ, Divriği⁵², Budun, Kıbrıs gibi Anadolu, Rumeli, Afrika ve Ortadoğu bölgelerinin bir çok noktasında güherçile işlemek üzere kârhaneler kurulmuştur. Genel olarak değerlendirildiği zaman kârhanelerin çoğu kere güherçilenin çıkarıldığı yerlerde kurulmuş olduğu⁵³, bazen de güherçileden elde edilecek barutun kullanılacağı yerlerde tesis edildiği görülür.

Osmanlı topraklarının bir çok noktasında baruthane mevcut olmakla birlikte bunlar arasında en önemlisi İstanbul'da kurulup Baruthane-i Âmire diye adlandırılanı olmuştur⁵⁴. Taşrada çıkarılan güherçileler işlendikten sonra genelde İstanbul'a gönderilmiş, burada bulunan Tophane kârhanesinde muhtelif ihtiyaçların temini için sarf edilmiştir⁵⁵. İstanbul baruthanesine Anadolu'dan güherçile temin eden ocak ve kârhanelerin başında Ankara, Aksaray, Konya, Akşehir, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Iğın, Eskili, Kilisehisarı, Karapınar, Aydın ve Kayseri yer almıştır⁵⁶.

Barut imalatı esasen gayet masraflı bir şey olup imal ve sevğine büyük harcamalar yapılması gerekmiş, yapılan onca masrafa nispetle satımında kâr olmayıp harcı borcunu zoraki karşılayan⁵⁷ bir durum arz etmiştir. Örneğin 319 senesi itibariyle güherçilenin her bir kıyyesi üç kuruşa⁵⁸, barutun bir kıyyesi ise 2 kuruşa mal olmuş gözükmetedir⁵⁹. 978 yılı itibariyle Van'da işlenmiş olan güherçilenin her kantarına ise yüzer akçe bedel tayin edilmiştir⁶⁰.

Güherçilenin barut yapımında kullanılabilir duruma gelmesi uzun bir uğraşmayı ve yorucu bir çalışmayı gerektirmiştir. Topraktan çıkarıldığı için

toprak ve benzeri yabancı maddelerden ayıklanması gerekmiş, dolayısıyla bol su ile defalarca yıkanması ve kaynatılması icap etmiştir. Bu nedenle öncelikle güherçile su sıcaklığının 18 derecede tutulduğu dört ayrı havuzda yıkanıp eritilirdi⁶¹. Yıkama işlemini takiben büyük lengerlere (kazanlara)⁶² doldurularak 60-70 derecelik bir hararete kaynatılır ve tulumlarla güherçilenin dondurulacağı havuza aktarılırdı. İlk havuzda 30-35, ikinci havuzda 20-25 dereceye kadar çalkalanan güherçile şerbet havuzundan sonra kazanlarda kaynatılıp tuzu çıkarılır, suyu buharlaştırılıp çektirildikten sonra fiçılara doldurulup yıkanır ve kâlhane (iş yerinde) hamlığı giderilinceye kadar eritilip kalıplara boşaltılırdı⁶³.

Güherçile üretimi için kükürde ilâveten söğüt kömürü ve oduna ihtiyaç duyulmuştur⁶⁴. Kükürdün beher kıyyesi⁶⁵ 30 paraya mal olurken söğüt kömürünün okkası⁶⁶ ise 3 kuruşa satın alınmıştır⁶⁷. Güherçile imali için gerekli olan odun adet olduğu üzere reayaya taşıttırılmıştır. Bazı sipahiler, örneğin Tamişvar havalisindekiler, bazı bölgelerde güherçile imali için gerekli olan odunun kendi tasarruflarında olduğunu iddia ederek korulardan odun kesilmesine engel olmak istemişlerdir. Ancak, Tamişvar beylerbeyi ve defterdarına gönderilen hüküm örneğinde olduğu gibi, Tamişvar havalisinde, güherçile imali için gerekli olan odunu temin etmek noktasında çekilen sıkıntı ve şikayetleri gidermek üzere Tise nehrinden Lipova Kalesi'ne kadar Mureş nehri üzerindeki koruların güherçile imalinde kullanılmak üzere korunması ve kimseye verilmemesi emredilmiştir⁶⁸. İmal edilen barut önce kurutulmuş⁶⁹, sonra da ihtiyaç mahalline sevk edilerek daha ziyade kalelerde olmak üzere titizlikle saklanmıştır⁷⁰.

Güherçile taşrada güherçile kârhanelerinde işlendikten sonra genel olarak İstanbul'a gönderilmiş⁷¹, burada Tophane kârhanelerinde çeşitli ihtiyaçlar için kullanılmıştır⁷². Ancak bazen de Bağdat ve Halep örneklerinde olduğu gibi, barut haline getirildikten sonra, Kıbrıs gibi ihtiyaç mahallerine sevk edilme gereği duyulmuştur⁷³.

Tophane'de işlenecek güherçileler yine genel olarak taşradan temin edilmiş, buraya yapılan sevkîyat da çuvallar halinde ve şimendifer⁷⁴ gibi günün nakil vasıtaları ile normal bir düzen içerisinde sürmüştür. Ancak zaman zaman Tophane'de işlenecek güherçilenin kalmaması ve durumun aciliyet arz etmesi gibi durumlarda taşra güherçile kârhanelerinde bulunan güherçile ve barutlar kiralanan deve⁷⁵ ve kira tavarları⁷⁶ ile acilen İstanbul'a sevk olunmuşlardır⁷⁷. İşlenen güherçilenin başkente naklinde zaman zaman bir takım zorlukların yaşanması ise kaçınılmaz olmuştur. Bu zorlukların en başında ise hava şartları gelmiş gözükmemektedir. Bu engeli aşabilmek için

güherçile sevkinin daha ziyade kış mevsimi gelmeden yapılmasına çalışılmıştır⁷⁸.

Barut üretimi, alım ve satımı devlet tekeli durumunda olduğu için maden işleten kumpanyalar, taşçı ve avcı gibi ihtiyaç sahipleri ihtiyaç duydukları barutları harbiye anbarından temin etmek zorunda kalmışlardır. Ancak zaman zaman barut kaçakçılığının yaşanması dolayısıyla ki kumpanyaların ve sair kimselerin bu yöndeki ihtiyaçları, hükümet memurlarının nezaretinde ve emniyetli bir şekilde ve verilen barutun cins ve miktarları yazılmak suretiyle⁷⁹ karşılanmış, bu barutların kaçakçılık için kullanılmasını önlemek için verilirken ihtiyaç nispetini aşmamasına son derece itina gösterilmiştir⁸⁰.

Ancak bütün gayretlere rağmen elde edilen güherçile ve üretilen barutun ihtiyacı tam manasıyla karşıladığı söylenemez. Böyle bir durum ise bir kısım bölgelerin ısrarlı bir şekilde barut talebinde bulunmalarına neden olmuştur. Örneğin Kıbrıs Beylerbeyi, ellerinde bulunan barutun yetersizliğini beyanla barut istemiştir. Ancak bu hususta sıkıntı çekildiğinden bahisle barut gönderilemeyeceği, mevcut barutun iyi muhafaza edilmesi ve güherçile üretiminin artırılması suretiyle ihtiyacın giderilmesi bildirilmiştir⁸¹.

Osmanlı Devleti güherçileye verdiği önemi en üst seviyede oluşturduğu bir kurumla, Güherçile Nazırlığı ihdas etmek suretiyle ortaya koymuştur. Diğer bir ifade ile güherçile kendisiyle alâkalı müstakil bir nazırlık ihdas etmeyi gerektirecek kadar ehemmiyet arz etmiştir. İhdas olunan bu nazırlıkta bir çok devlet ricali görev yapmıştır. Bunlar arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla ve örnek olması açısından belirtmek gerekirse 979/1571-1572'lerde Güherçile Nazırı olan Ali Çavuş⁸² adlı şahıs görev yapmıştır. Nezarete ve nazırlığa ilâveten güherçile kârhanelerinde güherçile müfettişleri⁸³, güherçile emin ve mübaşirleri⁸⁴ çalışmışlardır. Örneğin 978/1570-1571 yılları itibarıyla Kayseri Güherçile Müfettişliği görevinde Akdağ Kadısı Mevlana Hama⁸⁵ bulunmuştur. Önceleri güherçile kârhanelerinde köy imamları ve sühtevâtlar hizmetinde bulunmuşlarsa da sonradan güherçile kârhanelerine işin ehli nâiplerlerin ve yazıp çizme işine muktedir ve kendilerine güvenilir kimselerin tayin edilmeleri istenmiştir. Bunun üzerine zikri geçen kimselerin görevlerine son verilmek zorunda kalmış, kadı tarafından tayin olunan naip ve kâtiplerin eminlerinin, kârhane üzerinde duran sancakbeylerinin⁸⁶ görev yaptıkları bir dönem başlamıştır.

Güherçile hizmetinde çalışanlar arasında yer alanlardan bir diğer sınıf ise sipahizadeler olmuştur⁸⁷. Karaman Beylerbeyi'ne ve kadılarına gönderilen hükümde Karaman'da bulunan üç binden fazla sipahizadeden 514

nöbetli eşkincinin, sefere gitmeyerek senede 6 ay nöbetle güherçile hizmetinde çalıştırılmaları istenmiştir⁸⁸. Yine mütekait olup da tezkiresiz tumar tasarruf edenler, Karaman Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde bildirildiği üzere, güherçile hizmetinde bulunmakla görevlendirilmişlerdir. Gitmemek ve hizmet etmemekte direnenlerin ise merkeze bildirilmesi emredilmiştir⁸⁹. Güherçile madenlerinde muhtelif hizmetlerde istihdam edilmek üzere görevlendirilen bir diğer sınıf ise hisar erleri olmuştur⁹⁰.

Yukarıda sayılan görevlilere ilâveten güherçileyi baruthanede çarklarda işleyen çarkçılar; güherçileyi eritip barut yapımında kullanılabilir hale getiren kalcılar; barut yapımı için çarkların döndürülmesi hayvan gücüne dayandığı için hayvanların bakımıyla uğraşan seyisler⁹¹ de güherçile üretiminde hizmet veren şahıslar arasında yer almışlardır. Yine Güherçile kazanlarını, odun ve sair ihtiyaçlarını ve güherçile toprağını taşımak üzere, daha ziyade o civarda bulunan köylerde yaşayan, reaya istihdam olunmuştur⁹². Güherçile imalinde çalışan reaya da kendi içinde havass-ı hümayun reayası, beylerbeyi ve sancakbeyi hasları reayası ve nihayet tumar sahipleri ve vakıf reayası şeklinde bir kısım adlar altında karşımıza çıkmaktadır.

Gerek yukarıda zikredilen bu görevliler ve gerekse zikretme imkanı bulamadığımız güherçile kârhanelerinde çalışan diğer vazife sahiplerinin isimleri ve ikamet yerleri demirbaş defterlere kaydedilmiştir⁹³.

Tarihi süreç içerisinde Kayseri vilâyetinin en ziyade gelişen sanayiî halıcılık, dericilik ve pastırmacılık olmuştur⁹⁴. Zira diğer etkenlere ilâveten sanayiî oluşum ve gelişimi için yer altı kaynakları bakımından Kayseri ve çevresi küçümsenmeyecek bir zenginlik arz etmiştir. Örneğin İncesu kazasının Karahisar nahiyesinin Araplı mevkiinde ve Aziziye kazası civarında linyit kömürü, yine Aziziye kazası civarında simli kurşun, Develi kazasına bağlı Faraşa köyü civarında demir madenleri yer almıştır⁹⁵. Merkeze bağlı Kuşçu köyünde ise bakır ve kükürt⁹⁶ madenleri bulunmaktaydı⁹⁷. Bundan dolayıdır ki şehirde bir dizi sanayi kuruluşlarının varlığı söz konusu olmuştur. Bunlar arasında Askerî Mensucat Fabrikası; Bünyan İplik Fabrikası; Yesarizâde Mustafa Efendi'ye ait⁹⁸ 15.000 sermayeli Müskirat Fabrikası; Yerli Bez Dokuma Fabrikası; Muhaddiszâde Alim'e, Seyitzâde Mustafa'ya ve Taşçı Çingilizâdelere ait üç ayrı Un Fabrikası; Feyzizâde Sait ve ortaklarına ait Yerli Dokuma İmalâthaneleri; Dırazzâde ve mahdumlarına ait bulunan 100 tezgâhlı Halı İmalâthaneleri; Kâtipzâde Nuh Naci'ye ait Halı İmalâthanesi; Göbelekzâde ve ortaklarına ve Taşcızâde ve ortaklarına ait bulunan iki Halı İmalâthanesi⁹⁹; Gözübüyükzâde Fabrikası; gayr-i Müslim vatandaşlara ait olanlar arasında ise Kalpakçıyan Fabrikası; Kundakçıyan Fabrikası; Tabanyan Avadis Fabrikası; Tabanyan Ohannes Fabrikası;

Ağabaşyan Fabrikası; Kökliyan Sarağan Ağa Fabrikası'nı¹⁰⁰ saymak mümkündür.

Kayseri'de faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarından bir diğerini ise Güherçile işletmeleri oluşturmuştur. Zira şehir çevresinde yer alan topraklar hâkî güherçile ve çevre köyler arazisi güherçile ve alçı taşı madenleri bakımından zenginlik arz etmiştir¹⁰¹. Yine Zamantı çevresindeki köyler de güherçile işlenen yerler arasında olmuştur¹⁰².

Kayseri vilâyeti Osmanlı topraklarından güherçilenin kendiliğinden bol miktarda hasıl olduğu yerlerin başında gelmiştir. Dolayısıyla Kayseri ve Zamantı'ya bağlı köylerde bol miktarda bulunan güherçileler buralarda tesis edilen güherçile kârhanelerinde işlenmiştir¹⁰³. Örneğin 1325/1907-1908 seneleri itibariyle Kayseri ve çevresinde bulunan güherçile topraklarını işlemek üzere 100 adet ocak açılmış, açılan bu ocaklardan 150.000 kıyye güherçile elde edilmiştir. Bunun 5.000 kıyyesi zayi olmuş ise de geriye kalan 145.000 kıyyesi kullanıma sunulmuştur¹⁰⁴.

Diğer yerlerde olduğu gibi Kayseri'de bulunan güherçile ocakları¹⁰⁵ ve güherçile fabrikası mirî bir statü içerisinde faaliyet göstermiştir¹⁰⁶.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1891-1892 seneleri itibariyle Kayseri'de güherçile imaline mahsus bir fabrika faaliyette bulunmuştur¹⁰⁷. İnşa tarihi kesin olarak tespit olunamamakla beraber Tophane Müşiriyet-i Celilesi'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılan¹⁰⁸ bu fabrikanın 1258/1258-1259'lerde inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Güherçile Fabrikası, fabrikanın ne mikyasta büyük olduğu noktasında bir fikir vermesi bakımından belirtmek gerekirse, tespit edilebildiğimiz kadarı ile, etrafı muhafaza duvarları ile çevrili, 8-10 adet kazana ve bir havuzlu¹⁰⁹ bir yapıya sahip büyük bir kârhane durumundaydı¹¹⁰.

Kayseri'de faaliyet gösteren güherçile fabrikası zaman zaman tamire ihtiyaç duymuştur. Tamirat daha ziyade kazanların etrafına kurşun dökülmesi, kazanların üzerine kagir inşası ve bazı mahallerin tamiri ve benzeri şekillerde olmuştur¹¹¹. Tamirat için yapılan masraflar ise fabrikanın yıllık ödeneğinden kesilmek sureti ile karşılanmıştır¹¹². Söz konusu kazanların imali için gerekli olan kurşun, bunların imaline yarar alet edevat ve usta Kayseri'de bulunmadığı için daha ziyade Tokat'tan karşılanma yoluna gidilmiştir¹¹³. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde zaman zaman gayr-i Müslim vatandaşlar arasında, Anberson ile kalaycı Yorgi gibi, bu işlerle meşgul olan kimselerin tespit edilmesi durumunda ihtiyaç duyulan kazanların yapımı Kayseri ve civarında imal ve tamir ettirilmeye çalışılmıştır¹¹⁴.

Kayseri'ye ilâveten bölgede hem büyüklük ve hem de üretim bakımından en etkin güherçile fabrikalarından birisi de Konya Güherçile Fabrikası olmuştur¹¹⁵. Kayseri Güherçile Fabrikası ile hemen hemen aynı statüde olan ve benzer bir muameleye tabi bulunan Konya Güherçile Fabrikası da işlediği güherçile ve üretmiş olduğu barutu Tophane-i Âmire'nin nezareti altında mükemmel güherçile fabrikası olduğundan burasının daimi ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul'a sevk etmiştir¹¹⁶.

Kayseri ve Konya güherçile fabrikalarının ödeneği Konya, Ankara ve Sivas vilâyetlerinden havale olunarak karşılanmıştır. Ancak acil ihtiyaç durumlarında gerekli para Vilâyet Defterdarlığı'ndan temin edilmiştir¹¹⁷.

Kayseri Güherçile Fabrikası için 309/1891-1892 senelerinden 315/1897-1898 senelerine kadar geçen altı yıl zarfında Ankara ve Sivas vilâyetleri emvaline toplam 4.299.000 kuruşluk havale tertip olunmuştur. Bu havalenin ancak 2.178.000 kuruşu tahsil edilebilmiş, 1.340.000 kuruşun ödenmesi ise mümkün olmamıştır. Konya Güherçile Fabrikası için de keza son altı sene zarfında Ankara ve Konya vilâyetleri emvaline havale edilen hasılatın miktarı toplam 8.600.000 kuruşa ulaşmışken 314/1896-1897 senesine kadar ancak 4.000.000 kûsur kuruş alınabilmiş, 3.650.000 kuruş emvalde kalmıştır¹¹⁸.

Güherçilenin işlenmesinde en çok ihtiyaç duyulan şeylerden birisini su oluşturmuştur. Bu nedenle güherçilenin yıkanması, toprak ve benzeri şeylerden ayrılması ve arındırılması işleminin yapılabilmesi için Kayseri Güherçile Fabrikası'nda 8-10 adet kazan ve bir adet havuz yer almıştır¹¹⁹. Bu kazanların ve havuzun su ihtiyacını gidermek üzere ise önceleri Hüseyin Bey çeşmesine müracaat edilmiş, ancak daha sonraları güherçile kârhanesinin üst yanında ihdas olunan bir kaç dükkân bu suyu kirletmeye başlamış olduğundan güherçile kârhaneleri bundan zarar görmeye başlamışlardır. Bu tür gelişmeler üzerine bir taraftan durumun tahkik edilmesi ve herhangi bir zarar vaki ise bunun giderilmesi için Kayseri kadısına hüküm yazılırken¹²⁰ diğer taraftan da güherçilenin işlenmesi için gerekli olan suyu temin etmek noktasında şehir suyunun bir miktarı güherçile fabrikasına tahsis olunmuştur¹²¹.

Diğer güherçile kârhaneleri gibi Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne bağlı olan ve oradan gelen talimatlara göre idare olunan Kayseri Güherçile Fabrikası'nda, tespit edebildiğimiz kadarıyla, müdür, kâtip, mülâzim, ambarcı ve bir kısım müstahdem görev yapmışlardır. Bunlara dair bilgiler, yine tespit edebildiğimiz kadarıyla, yıllara göre şöyledir:

Hicrî 978-979, Miladî 1570-1572 tarihli *Mühimme Defteri* kayıtlarına göre Kayseri’de güherçile nazırlığı görevini Ali Çavuş yapmıştır¹²². Yine aynı dönemde Kayseri güherçile müfettişliğini ise Akdağ kadısı Mevlana Hama¹²³ yürütmüştür.

1288-1289/1871-1872 yılları itibariyle Kayseri’de Güherçile Fabrikası müdürü olarak İstefan Efendi, kâtip olarak Mehmet Efendi, esnaf ket-hüdası olarak Memiş Ağa¹²⁴ görev yapmıştır.

1295/1878 yılı itibariyle Güherçile Fabrikası müdürü olarak Mehmet Servet Efendi, tabur katibi olarak Ahmet Efendi, mülâzim olarak Hasan Ağa, redif zâbitanı alay katibi olarak Emin Efendi¹²⁵ görev yapmıştır.

1293/1876 yılı itibariyle Güherçile Fabrikası’nda müdür olarak Servet Bey, tabur katibi olarak Ahmet Efendi, mülâzim olarak ise Hasan Ağa¹²⁶ görev almışlardır.

1300/1882-83 yılı itibariyle ise müdür olarak yine Servet Bey, kâtip olarak Şevket Efendi, mülâzim olarak Hasan Efendi, ambarcı olarak ise Ali Ağa¹²⁷ görev yapmışlardır.

1318/1900-01 yılında müdürlük makamında Kolağası Mahmut Bey yer almış, kâtip olarak ise Şevket Efendi¹²⁸ görev yapmıştır.

1307/1891-92 yılında müdürlük görevine Hasan Ağa getirilmiş, kâtiplik vazifesini Şevket Bey deruhte etmiş, hademe olarak dört nefer görevlendirilmiş, ambarcı olarak da Ali Ağa¹²⁹ vazifelendirilmiştir.

1311/1893-94 yılında fabrika müdürü olarak İbrahim Efendi, Kolağası kâtip olarak Şevket Efendi, hademe olarak dört nefer, ambarcı olarak ise Ali Ağa¹³⁰ görev yapmıştır.

1320/1902-03 yılında müdürlük görevini yine Kolağası Şekip Bey sürdürmüş, fabrikada kâtiplik vazifesini ise Şevket Efendi¹³¹ yürütmüştür.

1325/1907-08 yılında fabrika müdürlüğü Mümtaz Kolağası Şekip Bey’in uhdesine verilmiş, kâtip olarak İsmail Efendi, muhafaza memuru olarak ise Süleyman Efendi¹³² görev yapmışlardır.

Kayseri Güherçile Fabrikası’nın büyük bir kârhaneye olması dolayısıyla belirli bir işçi sayısına ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı da çalışanlar arasında sıradan fertlere rastlamanın yanında hisar erleri¹³³ ve emekli sipahiler¹³⁴ gibi muayyen sınıftan işçiler de görmek mümkün olmuştur. Gerek kârhanenin büyüklüğünden ve dolayısıyla işçiye olan ihtiyacından dolayı ve gerekse devletin güherçile üretimine vermiş olduğu ehemmiyetten ötürü güherçile ocaklarında ve kârhanede çalışanlar bir kısım imtiyazlara sahip ol-

muşlardır. Örneğin güherçile hizmetinde istihdam edilmiş bulunan hisar erleri bu hizmetlerinden dolayı seferden muaf kılınmışlardır¹³⁵. Ancak devlet güherçile çalışanlarına azamî imtiyazı tanıyıp gereken önemi gösterirken güherçile çalışanlarından ve fabrika görevlilerinden de aynı yaklaşım, ciddiyet ve çalışkanlık istemiştir. Örneğin resmî adı ile Kayseri Güherçile Fabrika-i Hümayunu Müdüriyeti'nde görevli Kolağası Kayserili Hasan Efendi'nin vazife yapma noktasında istenen derecede gayreti görülememesinden dolayı değiştirilmesi cihetine gidilmiş, yerine bu vazifeyi güzel bir surette idare ve ifaya muktedir olduğu, istenen vasıflara haiz kimselerden bulunduğu anlaşılan Bahr-i Sefid Filosu topçusu 1. Alayı'nın 3. Taburu Sağ Kol Ağası Balıkesirli İbrahim Efendi atanmıştır. Hasan Efendi de mezkûr tabur komutanlığında istihdam olunmuştur¹³⁶.

Kayseri'de elde edilen güherçileler Kayseri kalesinde muhafaza edilmiştir¹³⁷. Ancak hıyaneti ortaya çıktığı için dirlikleri elinden alınan ve daha evvelce dirlikleri olmayıp hisarda oturanların kalede olmaları dolayısıyla zaman zaman burada muhafaza edilen güherçileye zarar vermeleri söz konusu olmuştur.

Kayseri kalesi dizdarına gönderilen hükümde, Kayseri kalesinde hıyaneti sabit olup dirlikleri verilmeyen kimselerin ve evvelce dirliği olmayıp hisarda evleri bulunanların kalede olmaları dolayısıyla burada muhafaza edilen güherçile madenine zarar vermelerinden endişe edildiği belirtilmiş, bu kimselerin durumlarının araştırılması istenmiştir. Eğer kalede bulunduran güherçileye zarar vermeleri gerçekten söz konusu ise ve dirlikleri olmayanlar mirî evlerde ikamet etmekte iseler bundan sonra kalede kalmalarına müsaade edilmemesi, yerlerine hisar erenlerinin yerleştirilmesi bildirilmiştir¹³⁸.

Konya ve Kayseri vilâyetlerinde bulunan güherçileler bu yerlerde bulunan fabrikalarca satın alınmış ve yine buralarda bulunan kârhanelerde işlendikten sonra, daha önce de belirtildiği üzere, İstanbul'a sevk olunmuşlardır¹³⁹.

Satın alınan güherçilenin parası normalde Tophane-i Âmire-i Mülûkâne tahsisatına mahsuben Maliye Hazinesi'nce karşılanmıştır. Ancak barutun büyük bir kısmını teşkil eden güherçilenin tedarikine medar olan akçenin mezkûr havaleye mahsuben vilâyet emvalinden muntazaman verilmesi ve ödenmesi kaçınılmaz olduğu zamanlarda bu kaynağa başvurulmuşsa da¹⁴⁰ bu uygulama nihaî çözüm yolu olamamıştır. Bu gelişme neticesinde halktan satın alınmakta olan güherçilenin yüksek bir fiyatla satın alınması gerekli olmuştur. Oysa ki böyle bir durum ahalinin elinde olan ham güherçilelerin tümüyle satın alınmasını imkânsız hale getirmiştir.

İstanbul'da bulunan Baruthane-i Âmire günlük olarak muhtelif cinslerde barut imalinde bulunmuştur. Ancak bu üretimin büyük bir kısmı yakın zamanlara kadar devletin ihtiyaçlarına bağlı olarak savaş barutu olmak üzere hazırlanmıştır. Dolayısıyla da günlük üretime tekabül edecek surette elde güherçile pek kalmamıştır. Diğer taraftan Konya ve Kayseri Güherçile-i Hümayun fabrikaları tarafından peyderpey gönderilmekte olan güherçilenin miktarı ise son senelerde gittikçe azalma göstermiştir. Bu fabrikalardan gelmekte olan ve az bir meblağ arz eden güherçile ile ancak ahalinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere av ve taş barutları üretilmiştir. 1313 (1897/1898) senesinden beri savaş barutu imal edilen Baruthane-i Âmire'deki bu gelişme üzerine tetkikata başlanmıştır. Örneğin Kayseri Güherçile Fabrikası'nın 1309/1891-1892 senesi zarfındaki irsâlâtı 134 bin kıyye güherçileyi aştığı halde 1315 (1899/1900) senesinde 58 bin; 1314 (1898/1899) senesinde ise 86 bin kıyyeye düşmüştür. Konya Güherçile Fabrikası'nın aynı seneki sevkiyatı ise 280 bin güherçile kadar ziyade bir durum arz ederken 1313 (1897/1898) senesinden itibaren irsâlâtta azalma başlamış ve 1314 (1898/1899) senesinin hasılatı 157 bin kıyyeden ibaret kalmıştır¹⁴¹.

Konya, Kayseri ve Hazargrat kazalarında bulunan güherçile fabrikalarının imalâtının azalması Baruthane-i Âmire'yi yakından ilgilendirmiştir. Zira bu ve benzeri yerlerden barut temin edilememesi Baruthane-i Âmire'yi atıl kalma durumu ile karşı karşıya getirmiştir¹⁴². Buna ilâveten Osmanlı topraklarında işletmeye açılan madenlerle demiryolları gibi sair inşaatlar ile halkın ihtiyacı olan barutu Baruthane-i Âmire'nin karşılayamamasına neden olmuştur. Böyle bir durum ise bir taraftan Osmanlı topraklarında Baruthane-i Âmire mamulü olan barutun kıtlığına neden olurken diğer taraftan ecnebi barutu ithaline yasak getiren hükümlerin geçerliliğini de zorlaştırmıştır. Ayrıca Baruthane-i Âmire'nin istenildiği kadar barut sağlayamaması üzerine çoğu yabancı olan inşaat imtiyazına sahip kimseler ve mültezimlerin yabancı memleketlerden barut ithal etmeyi kendilerinin tabii hakları olarak görmelerine ve bu konuda zarar ve ziyan davalarına kalkışmaları ihtimalini ortaya çıkarmıştır.

Önceleri genişleme politikası güden daha sonraları zorunlu olarak bu politikadan vaz geçip mevcudiyetini muhafaza etme endişesi içine düşen bir devlet için güherçile üretiminin kesbetmiş olduğu bu durum vahamet olduğundan, bu durumun devamına yer vermemek ve üretimdeki düşüşün sebeplerini öğrenmek üzere adı geçen fabrika müdürleri çağırılarak üretimdeki azalmanın nedenleri öğrenilmeye çalışılmıştır¹⁴³. Ancak üretimdeki düşüşün veya İstanbul'a yapılan sevkiyatın azalmasının gerisinde yer alan nedenlerden en önemlisi hiç şüphesiz çorakçı esnafının güherçile fabrikalarına ver-

dikleri güherçile ücretlerinin zamanında bu esnaflara ödenmemesi olmuştur denebilir. Buna ilâveten güherçile üretim ve satımına olan rağbetin de eskisine göre gündün güne azalma ve kesilme göstermesi sayılabilir¹⁴⁴. Diğer bir ifade ile devletin malî alandaki zayıflığı ve bu zayıflığın organize bozukluğu ile birlikte güherçile üretimine de yansımış olması güherçile üretiminin düşmesine ve Baruthane-i Âmire'nin, dolayısıyla da devletin ve halkın barut ihtiyacını teminde ciddî derecede sıkıntı çekmelerine neden olmuş gözükmektedir.

Güherçile üretimindeki azalma ve bunun genel nedenleri yanında Kayseri Fabrika-i Hümayunu'nda üretimin düşmesinin ve İstanbul'a buradan yapılan sevkiyatın azalmasının bazı özel nedenleri söz konusudur. Tespit edebildiğimiz kadarı ile bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kayseri'de güherçile çıkarılmasına ve işlenmesine zaman zaman bazı kimseler muhalefet etmişlerdir. Örneğin evvelce Kayseri kethüdası olan Bekir¹⁴⁵, güherçile işlenmesine mani olduğu için Kıbrıs'a sürülmek üzere Dergah-ı Muallâ'ya götürülüp küreğe konulmuş, ancak kürekte iken bir fırsatını bularak kaçıp kurtulmuştur¹⁴⁶. Adı geçen şahsın Kayseri'ye geri döndüğünün haber alınması üzerine kalede bulunan evinin tahliyesi ve şehirden ihraç edilmesi için Kayseri kadısına hüküm yazılmıştır¹⁴⁷. Ayrıca Bekir'in verilen emre muhalefeti halinde Cezayir'e sürüleceğinin hatırlatılması istenerek¹⁴⁸ güherçile üretimine devletin göstermiş olduğu titizlik ortaya konmuştur.

Yine Kayseri'de güherçile işlenen köylere bazı Ekrad cemaati (Afşarlar) konup davar sulamak ve güherçile toprağını çiğnemek sureti ile zarar vermişlerdir¹⁴⁹. Kayseri ve Zamantı kadılarında yazılan hükümlerde bunların eskiden beri gelmekte iseler zararlarının önlenmesi, emir dinlememeleri ve ısrarları halinde ise verilen zararın tazmin ettirilmesi istenmiştir¹⁵⁰.

Diğer taraftan bir kısım insanlar tarafından güherçile mahallerine süprüntü dökülerek mezbelelik haline sokulmak istenmiştir. Bu tür kimseler ve davranışları Kayseri kadısına yazılan hükümle önlenmeğe, süprüntüleri dökenlere temizlettirilmesi ve isimlerinin yazılarak bildirilmesi istenmiştir¹⁵¹.

Bazı kimseler ise başka yerlere gitmek ve orada bulunan güherçile ocaklarında çalışmak suretiyle dolaylı bir şekilde Kayseri'de güherçile işlenmesini olumsuz yönde etkilemişlerdir. Örneğin Kayseri'ye bağlı Mancusun halkı Karaman gibi yerlere giderek oradaki güherçile ocaklarında çalışmayı tercih etmişlerdir¹⁵². Böyle bir tutum ise Kayseri güherçile kârhanelerinin çalışmasını yavaşlatmış, dolayısıyla da İstanbul'a mutat ola-

rak yapılan sevkıyatı azaltmıştır. Karaman ve çevresinde bulunan 16 adet güherçile ocaklarında çalışan Kayseri'nin Mancusun köyü halkının büyük bir kısmı bu davranışlarından dolayı Kıbrıs'a sürgün edilmiş ise de gerek güherçilenin devlet için ifade ettiği önem ve gerekse sene sonu itibariyle bakıldığı zaman yüklü bir üretimde bulunduğu görülen bu ocaklarda üretimin devamı için adı geçen köyden hiç kimsenin Kıbrıs'a sürgün edilmeyip güherçile ocaklarında istihdam edilmeleri Kayseri Beyi'ne yazılan hükümle bildirilmiştir¹⁵³. Ayrıca Kayseri kadısına yazılan hükümle de ahaliyi Kıbrıs'a sürülmekle tehdit ederek kendilerini rencide etmemesi istenmiştir¹⁵⁴.

Güherçile ile uğraşan halk tarafından elde edilen güherçilelerin devlet fabrikalarına alınmaması veya alınsalar bile paralarının zamanında ödenmemesi, ödense bile bir takım sıkıntıların yaşanması ve sair gelişmeler Anadolu ve Rumeli'nin çoğu yerlerinde barut imal edilmesi ve satılmasını gündeme getirmiştir. Bir taraftan mevcut devlet fabrikalarının gerekli parayı zamanında temin ederek güherçile bedellerini zamanında ödeyememesi veya güherçile esnafının fabrikaya verdiği güherçilelerin iyi cinsten olmadığı gibi nedenler ileri sürülerek güherçilenin düşük fiyattan alınmaya çalışılması, diğer taraftan ise Ermeni komiteleri gibi bir kısım terör örgütlerinin devlet aleyhindeki faaliyetleri için gerekli olan barutun temin edilmek istenmesi ve ayrıca çıkarılan bir irade-i seniyye ile Osmanlı topraklarına yabancı memleketlerden barut ve yanıcı maddelerin ihraç ve ithalinin yasak¹⁵⁵, üretiminin ise devlet tekeli durumunda olması dolayısıyla kaçakçılık baş göstermiştir. Neticede kurulu nizama aykırı olarak, Anadolu ve Rumeli'nin çoğu yerinde¹⁵⁶ örneğin ellerinde güherçile bulunan kimseler bu güherçileleri Fabrika-i Hümayun'a götürüp satmaktan kaçınarak Zeytun ve daha başka yerlerde bulunan Ermeni asileri ve eşkıyalarına satmaya başlamış¹⁵⁷, Silistire sancağı havalisi kazalarında olduğu gibi, gayri resmî bir takım güherçile fabrikaları kurulmuş ve barut üretimine geçilmiştir¹⁵⁸. Barut ithali zaten yasak olduğundan mezkûr asiler de satın aldıkları bu güherçilelerden barut imal ederek bunları devlet aleyhindeki faaliyetlerinde kullanmışlardır. Böyle bir gelişmeye izin verilmesinin Baruthane-i Âmire'leri atıl duruma getireceği, kaçakçılığı yaygınlaştıracacağı, savaş için temel ve en önemli bir maddenin ihracını sağlayacağı ve bölücülük ve terör hareketlerinde buluncaklara cesaret vereceği gibi bir kısım mahzurları göz önüne alan devlet gayri resmî olarak henüz kurulmuş olan bu fabrikaların derhal yıkılması ve kapatılması ve barut üretiminin eski usul üzere yeniden sürdürülmesi için ilgililere kesin talimatlar vermiştir. Tophane-i Âmire Meclisi'nde ve Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakerelerde arz edilen ve benzeri mahzurların yegâne çaresi olmak ve ahalinin elindeki güherçileleri başkalarına satmalarına ve bu suretle kaçakçılığın vuku bulmasına meydan vermemek¹⁵⁹ üzere mevcut

barutların civarda bulunan kalelere teslimi ve kayda geçirilmesi, az bir miktarının dahi sattırılmayarak güherçile fabrikalarına teslim edilmelerinin sağlanması kararı alınmış, bu hususa hükümet tarafından da özen gösterilmesi, sürekli dikkatte tutulması ve murakabe altında bulundurulması ve ayrıca durumun tüm memurlara bildirilmesi uygun görülmüştür¹⁶⁰.

Barutun büyük bir kısmını teşkil eden güherçilenin tedarikine medar olan akçenin vilâyet emvalinden muntazaman verilmesi ve ödenmesi kesin ve temel bir zaruret olduğundan arz edilen mahzurların yegane çaresi olmak ve ahalinin güherçileyi başkasına satmasına bu suretle kaçakçılığın vukuuna meydan vermemek ve hükümetin yabancı kumpanyalara karşı olan taahhütlerini yerine getirmek üzere Tophane-i Âmire'nin havalelerine mahsuben işin ehemmiyeti nispetinde akçe verilmesi¹⁶¹, güherçilenin devlet için ifade ettiği önemden ve fabrikaların içinde bulunduğu durumdan ötürü gerekli paranın ödenmesi, imalâtın eski düzeyine getirilmesine özen gösterilmesi¹⁶² istenmiştir.

DİPNOTLAR

- ¹ Britanica Ansiklopedisi, Güherçile Maddesi, c. 10.
- ² Türk Ansiklopedisi, Güherçile Maddesi, c. 18.
- ³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, (Kısaca: **BOA**), **Yıldız Tasnifi**, (Kısaca: **YT**), **Münevvi Maruzat**, (Kısaca: **MM**): 195/127; **BOA, YT, MM**: 78/151, 18 Zilkade 1310-22 Mayıs 1309; **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)** <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 33, Divan-ı Hümâyun Sicilleri Dizisi: IV, Ankara 1996, Belge No: 45.
- ⁴ **BOA, YT, MM**: 195/127; **BOA, YT, MM**: 78/151, 18 Zilkade 1310/22 Mayıs 1309.
- ⁵ **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (Kısaca: **TDVİA**), Baruthane-i Âmire Maddesi, c. 5, İstanbul 1992.
- ⁶ **BOA, YT, MM**: 195/127.
- ⁷ **TDVİA**, Barut Maddesi, c. 5, İstanbul 1992.
- ⁸ **A.g.defter**: Belge No: 841, 27 Ramazan, sene 979 ve Belge No: 841.
- ⁹ **A.g. belge**.
- ¹⁰ **A.g.defter**: Belge No: 835. 27 Ramazan, sene 979.
- ¹¹ **A.g.defter**: Belge No: 340.
- ¹² **A.g.defter**: Belge No: 580. 21 Şevval, sene 978.
- ¹³ **A.g.defter**: Belge No: 839. 27 Ramazan.
- ¹⁴ **A.g. belge**.
- ¹⁵ Büyük tımar sahipleri.
- ¹⁶ **A.g.defter**: Belge No: 342. Gurre-i Zilhicce, sene 978.
- ¹⁷ **A.g.defter**: Belge No: 340.

- 18 **A.g.defter:** Belge No: 465 ve 381. 17 Zilhicce, Sene 978.
19 **A.g.defter:** Belge No: 342. Gurre-i Zilhicce, sene 978.
20 **A.g.defter:** Belge No: 841.
21 **A.g.defter:** Belge No: 372, 14 Zilkade, sene 978.
22 **A.g.defter:** Belge No: 342. Gurre-i Zilhicce, sene 978.
23 **A.g.defter:** Belge No: 912. 24 Safer, sene 979.
24 **A.g.defter:** Belge No: 342. Gurre-i Zilhicce, sene 978.
25 **A.g.defter:** Belge No: 82.
26 **A.g.defter:** Belge No: 1094, 11 Zilkade.
27 **A.g.defter:** Belge No: 1095. 11 Zilkade, sene 979.
28 **A.g.defter:** Belge No: 912. 24 Safer, sene 979.
29 **A.g.defter:** Belge No: 1026. 4 Zilkade, Sene 979.
30 **A.g.belge:** Belge No: 135, 13 Şevval, sene 978.
31 **A.g.defter:** Belge No: 990. 15 Rebiulevvel, Sene 979.
32 **A.g.defter:** Belge No: 854. 29 Ramazan, sene 979.
33 **A.g.defter:** Belge No: 342. Gurre-i Zilhicce, sene 978.
34 **A.g.defter:** Belge No: 989. 15 Rebiulevvel.
35 **A.g.defter:** Belge No: 990. 15 Rebiulevvel, Sene 979.
36 **A.g.defter:** Belge No: 135, 13 Şevval, sene 978.
37 **A.g.defter:** Belge No: 884.
38 **A.g.defter:** Belge No: 1140. 24 Za. Sene 979.
39 **A.g.defter:** Belge No: 235, 12 Şevval, sene 978.
40 **A.g.defter:** Belge No: 616. 2 Zilkade, Sene 978.
41 **A.g.defter:** Belge No: 975.
42 **A.g.defter:** Belge No: 49, 18 Za., sene 977.
43 **A.g.defter:** Belge No: 45.
44 **A.g.defter:** Belge No: 846 ve belge No: 92, 25 Ramazan, sene 978.
45 **A.g.defter:** Belge No: 913. 24 Safer, sene 979.
46 **A.g.defter:** Belge No: 990. 15 Rebiulevvel, Sene 979 ve belge No: 1090. 8 Zilkade, Sene 979.
47 **A.g.defter:** Belge No: 989. 15 Rebiulevvel.
48 **A.g.defter:** Belge No: 843; **Mühimme Defteri** (Kısaca: **MD**): Cilt No: 24, Sıra No: 337, Sayfa No: 122, 20 Z. 981.
49 **A.g.defter:** Belge No: 575. 21 Şevval, Sene 978.
50 **A.g.defter:** Belge No: 948.
51 **A.g.defter:** Belge No: 1095. 11 Zilkade, Sene 979.
52 **A.g.defter:** Belge No: 652. 3 Safer, Sene 979.
53 **A.g.defter:** Belge No: 531.
54 **TDVİA**, Baruthane Maddesi.
55 **A.g.defter:** Belge No: 1140. 24 Za. Sene 979.
56 **TDVİA**, Baruthane-i Âmire Maddesi.
57 **BOA, YT, MM:** 78/151. 18 Zilkade 1310 ve 22 Mayıs 1309.
58 **BOA, YT, MM:** 242/74, 15 Muharrem 321-31 Mart 319.
59 **BOA, YT, MM:** 242-74, 15 Muharrem 321-31 Mart 319.
60 **A.g.defter:** Belge No: 575. 21 Şevval, Sene 978.
61 **TDVİA**, Baruthane-i Âmire Maddesi.
62 **A.g.defter:** Belge No: 82.

- 63 **TDVİA**, Baruthane-i Âmire Maddesi.
- 64 **BOA, YT, MM**: 242/74, 15 Muharrem 321-31 Mart 319.
- 65 **Okka**: Şimdiki 1282 grama denk eski bir ağırlık ölçüsü.
- 66 Eskiden kullanılan bir ağırlık ölçüsü. Dört yüz dirhem ağırlık. Okiyye
- 67 **BOA, YT, MM**: 242/74, 15 Muharrem 321-31 Mart 319.
- 68 **A.g.defter**: Belge No: 342. Gurre-i Zilhicce, sene 978.
- 69 **A.g.defter**: Belge No: 13.
- 70 **A.g.defter**: Belge No: 82.
- 71 Zaman zaman güherçile kârhaneleri arasında da sevkiyatlar olabilmektedir. Örneğin Kayseri Güherçile Fabrikası'ndan Konya Ereğlisi'ne güherçile sevk edilmiştir. Bak: **BOA, YT, MM**: 302/125. 20 Şaban 325-15 Eylül 323.
- 72 **A.g.defter**: Belge No: 1140. 24 Za. Sene 979.
- 73 **A.g.defter**: Belge No: 846 ve Belge No: 531.
- 74 **BOA, YT, MM**: 302/125. 20 Şaban 325-15 Eylül 323.
- 75 **A.g.defter**: Belge No: 92, 25 Ramazan, sene 978.
- 76 **A.g.defter**: Belge No: 170.
- 77 **MD**: c. 16; Sıra No: 322; Sayfa: 166; 8 Z. 979.
- 78 **A.g.defter**: Belge No: 884.
- 79 **BOA, Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ** (Kısaca: **MKMV**): 94/76
- 80 **BOA, YT, MM**: 195/127.
- 81 **A.g.defter**: Belge No: 1200.
- 82 **MD**: C. 6/16; Sıra No: 234; Sayfa: 124; 18 Z. 979; **A.g.defter**: Belge No: 990. 15 Rebiulevvel, Sene 979.
- 83 **A.g.defter**: Belge No: 840. 27 Ramazan, sene 979.
- 84 **A.g.defter**: Belge No: 989. 15 Rebi.
- 85 **MD**: C. 14; Sıra No: 228; Sayfa: 160; 26 S. 978.
- 86 **A.g.defter**: Belge No: 841.
- 87 **A.g.defter**: Belge No: 854. 29 Ramazan, sene 979; Belge No: 841.
- 88 **A.g.defter**: No: 840. 27 Ramazan, sene 979.
- 89 **A.g.defter**: Belge No: 841 ve 842.
- 90 **A.g.defter**: Belge No: 843.
- 91 **TDVİA**, Baruthane-i Âmire Maddesi, c. 5, İst. 1992.
- 92 **A.g.defter**: Belge No: 340.
- 93 **A.g.defter**: Belge No: 841.
- 94 Örneğin 1927 yılı itibariyle vilâyet merkezinde 2.270 toplu, 2.800 adet müteferrik olmak üzere 5.070 halı tezgâhı bulunmaktaydı. Bak: **A.g.e.:** s. 262.
- 95 **A.g.e.:** s. 252-53.
- 96 **A.g.e.:** s. 262.
- 97 **A.g.e.:** s. 20.
- 98 **A.g.e.:** s. 257.
- 99 **A.g.e.:** s. 231-32.
- 100 **A.g.e.:** s. 72-3.
- 101 **A.g.e.:** s. 20.
- 102 **A.g.defter**: Belge No: 139.
- 103 **BOA, YT, MM**: 78/151. 18 Zilkade 310 – 22 Mayıs 309.
- 104 **A.g.e.:** s. 195.

- ¹⁰⁵ **MD**: Cilt No: 6/16, Sıra No: 234, Sayfa No: 124. 18 Za. 979; **BOA, YT, MM**: 78/151. 18 Zilkade 1310 ve 22 Mayıs 1309.
- ¹⁰⁶ **A.g.defter**: Belge No: 82.
- ¹⁰⁷ **A.g.e.**: s. 92.
- ¹⁰⁸ **BOA, İrade-i Tophane-i Âmire** (Kısaca: **İTA**): 1314 Z. 2. 22 Zilkade 314 – 12 Nisan 313.
- ¹⁰⁹ **BOA, Cevdet İktisat** (Kısaca: **Cİ**): 1827.
- ¹¹⁰ **A.g.defter**: Belge No: 884; **MD**: Cilt No: 12, Sıra No: 139, Sayfa No: 63. 5 Ş. 978.
- ¹¹¹ **BOA, İrade-i Meclis-i Vaha** (Kısaca: **İMV**): 8740. 19 Nisan 68.
- ¹¹² **BOA, İTA**: 1314 Z. 2. 22 Zilkade 314 – 12 Nisan 313.
- ¹¹³ **BOA, Cİ**: 1741.
- ¹¹⁴ **BOA, Cİ**: 461. 25 Nisan 1258.
- ¹¹⁵ **BOA, İTA**: 1314 Z. 2. 22 Şaban 313-25 Kasım 311.
- ¹¹⁶ **BOA, YT, MM**: 242/74. 15 Muharrem 321 – 31 Mart 319; **A.g.e.**: s. 198.
- ¹¹⁷ **BOA, İTA**: 1314 Z. 2.
- ¹¹⁸ **BOA, YT, MM**: 195/127.
- ¹¹⁹ **BOA, Cİ**: 1827.
- ¹²⁰ **MD**: Cilt No: 16, Sıra No: 234, Sayfa No: 124.18 Za. 979.
- ¹²¹ **MD**: Cilt No: 19, Sıra No: 426, Sayfa No: 206. 7 Ra. 980.
- ¹²² **A.g.defter**: Belge No: 884.
- ¹²³ **MD**: C. 14; Sıra No: 228; Sayfa: 160; Tarih: 26 S. 978.
- ¹²⁴ **A.g.e.**: s. 5, 15.
- ¹²⁵ **A.g.e.**: s. 42.
- ¹²⁶ **A.g.e.**: s. 33.
- ¹²⁷ **A.g.e.**: s. 71.
- ¹²⁸ **A.g.e.**: s. 131.
- ¹²⁹ **A.g.e.**: s. 86.
- ¹³⁰ **A.g.e.**: s. 108.
- ¹³¹ **A.g.e.**: s. 159.
- ¹³² **A.g.e.**: s. 187.
- ¹³³ **MD**: Cilt No: 6/24, Sıra No: 275, Sayfa No: 122. 20 Z. 981.
- ¹³⁴ **MD**: Cilt No: 19, Sıra No: 426, Sayfa No: 206. 7 Ra. 980.
- ¹³⁵ **MD**: Cilt No: 6/24, Sıra No: 275, Sayfa No: 122. 20 Z. 981.
- ¹³⁶ **BOA, YT, MM**: 56/54. 21 Rebiulahir 309 – 11 Teşrin-i Sani 303.
- ¹³⁷ **A.g.defter**: Belge No: 138, 20 Za., sene 978 ve Belge No: 122.
- ¹³⁸ **A.g.defter**: Belge No: 122 ve Belge No: 138, 20 Za., sene 978.
- ¹³⁹ **A.g.defter**: Belge No: 884.
- ¹⁴⁰ **BOA, YT, MM**: 78/151. 18 Zilkade 1310 ve 22 Mayıs 1309.
- ¹⁴¹ **BOA, YT, MM**: 195/127.
- ¹⁴² **BOA, MKMV**: 94/76; **BOA, İTA**: 1314 Z. 2. 22 Şaban 313-25 Kasım 311.
- ¹⁴³ **BOA, MKMV**: 94/76.
- ¹⁴⁴ **BOA, YT, MM**: 195/127.
- ¹⁴⁵ **MD**: Cilt No: 6/15, Sıra No: 137, Sayfa No: 16. 25 M. 979; **A.g.defter**: Belge No: 493. 25 Muharrem, Sene 979.
- ¹⁴⁶ **MD**: Cilt No: 6/15, Sıra No: 137, Sayfa No: 16. 25 M. 979.
- ¹⁴⁷ **A.g.belge**; **A.g.defter**: Belge No: 493. 25 Muharrem, Sene 979; **MD**: Cilt No: 12; Sıra No: 493; Sayfa No: 235; Tarih: 25 M. 979.

- ¹⁴⁸ **MD**: Cilt No: 6/15, Sıra No: 137, Sayfa No: 16. 25 M. 979.
- ¹⁴⁹ **A.g.defter**: Belge No: 139; **MD**: Cilt No: 12, Sıra No: 139, Sayfa No: 63. 5 Ş. 978.
- ¹⁵⁰ **MD**: Cilt No: 12, Sıra No: 139, Sayfa No: 63. 5 Ş. 978; **A.g.defter**: Belge No: 139.
- ¹⁵¹ **MD**: Cilt No: 6/14 Sıra No: 146; Sayfa No: 408. 12 R. 978.
- ¹⁵² **MD**: Cilt No: 24, Sıra No: 337, Sayfa No: 122. 20 Z. 981.
- ¹⁵³ **A.g.belge**.
- ¹⁵⁴ **MD**: Cilt No: 22, Sıra No: 508, Sayfa No: 260. 14 R. 981.
- ¹⁵⁵ **BOA, YT, MM**: 78/151. 18 Zilkade 1310 ve 22 Mayıs 1309.
- ¹⁵⁶ **BOA, MKMV**: 94/76.
- ¹⁵⁷ **BOA, YT, MM**: 78/151. 18 Zilkade 1310 ve 22 Mayıs 1309.
- ¹⁵⁸ **BOA, MKMV**: 94/76.
- ¹⁵⁹ **BOA, YT, MM**: 78/151. 18 Zilkade 1310 ve 22 Mayıs 1309.
- ¹⁶⁰ **BOA, MKMV**: 94/76.
- ¹⁶¹ **BOA, YT, MM**: 78/151. 18 Zilkade 1310 ve 22 Mayıs 1309.
- ¹⁶² **BOA, YT, MM**: 195/127; **A.g.defter**: Belge No: 841.